

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים הכנות לשבת - מקורות והערות

א. הכנות לשבת

נאמר בתורה (שמות טז ה) "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו". ולמדו רבותינו מפסוק זה שחובה לקום מוקדם בבוקר יום שישי על מנת להכין את צרכי השבת¹.

נחלקו הפוסקים האם יש להקדים את ההכנה לשבת לתפילת שחרית וקריאת שמע, או שהתפילה קודמת. להלכה נפסק שהתפילה קודמת אלא אם כן לא ימצא מה לקנות אחר כך (דבר שלא מצוי בימינו כלל)².

מצווה זו יש לקיים בשמחה. שכן דרשו חז"ל שהמילה 'והיה' מורה על שמחה. בדומה לזה למדנו בגמרא שצריך להיות בנחת בערב שבת³.

ב. מצווה לטרוח לכבוד שבת

כתב הרמב"ם: "אף על פי שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו".

וכך מצאנו אצל חכמינו ז"ל, "מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף על פי שאין דרכו בכך" (לשון הרמב"ם שם).

וזכות גדולה היא לאדם לטרוח בכבוד שבת וכל המרבה בדבר זה הרי זה משובח⁴.

מקורות והערות

1. נאמר בתורה בפרשת המן (שמות טז ה) "וְהָיָה בַּיּוֹם הַשֵּׁשִׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם".

מפסוק זה למדו חז"ל ארבעה דברים שונים שנקראים באותו שם 'הכנה':

(א) "הכנה דרבה" - איסור אכילת דבר שהוכן, אפילו מאליו, משבת ליום טוב או מיום טוב לשבת (ביצה ב ב וראה עוד בזה בקונטרס 'אות היא לעולם' מוקצה פ"א ס"ק א).

(ב) איסור הכנה משבת ליו"ט ולהיפך או משניהם לחול (שם ובפסחים מו ב ובפירוש הראשונים וראה עוד בזה בקונטרס 'אות היא לעולם' הכנה משבת לחול פ"א ס"ק א).

(ג) הכנה המתרת, והיא הכנת הדברים מיום חול לשבת ויו"ט להוציאם מידי מוקצה (פסחים מז ב ובראשונים שם).

(ד) מצוות הכנה- הכנת צרכי שבת מערב שבת (בו נעסוק להלן). ובכל זה עיין באינציקלופדיה התלמודית ערך הכנה).

בעניין המצווה להשכים ביום שישי על מנת להכין את צרכי השבת, למדנו במכילתא (דרשב"י על הפסוק הנ"ל) "והיה ביום הששי והכינו מכאן שילקט אדם מערב שבת לשבת". ובגמרא (שבת קיז ב) מפורט יותר "אמר רב חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו לאלתר", ופירש רש"י מהיכן למד רב חסדא דין זה: "והכינו את אשר יביאו לאלתר - בשעת הבאה, הכנה והבאה בהשכמה היא, דכתיב וילקטו אותו בבקר בבקר".

ובחידושי הר"ן (הובא בשבת של מי שם) פירש "מדכתיב והיה קא דייק, דמשמע בהוית יום הששי מיד והכינו" [וכתב עליו בשבת של מי שם] "וכי תימא א"כ אפי' מאורתא ליתא דיום כתיב ועוד שהמן לא היו לוקטין אותו בלילה עכ"ל ולכאורה קשה על הר"ן דדייק מהיום ולא באורתא והלא בית שמאי היו מכינין מחד שביך לשבתך וי"ל שאני הוצאת שבת דהיא דוקא ביום הששי בעי ולא קודם משא"כ מנה יפה דמתרמי בתוך השבוע ליכא איסורא וק"ל".

וכן הוא בשבולי הלקט (סי' נה) "אמר רב חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו לאלתר. תנחומא אמר רב חסדיי מנין שכל המוציא יציאה לשבת מצוה שישכים ויוציא משחרית שנאמר והיה ביום הששי ודרשו חכמים אין והיה אלא מיד שנאמר והיה כי קם הפלשתי".

כלומר נחלקו הראשונים באופן הלימוד מן הפסוק האם הוא מההשוואה להבאת המן, או המילה והיה ויש למחלוקת זו נפקא מינא הלכתית (שתבואר בסעיף הבא).

והנה הרמב"ם לא כתב שיש להשכים ביום שישי להכנת צרכי שבת. וכתב על זה בביאור הלכה (סי' רנ ד"ה ישכים) "והנה הרמב"ם השמיט האי דינא וצריך טעמא, ואפשר לומר שסובר דכיון דפסקינן בב"ק לב הלכה כאיסי בן יהודה משמע דוקא בה"ש שם אמרינן שהוא רץ לצרכי שבת ולא בבוקר וכמו שפירש בהגהת אשר"י ע"ש ולר"ח דמצוה להשכים ממילא כשהוא רץ בבוקר ג"כ הו"ל לפטור דהוא רץ לדבר מצוה של צרכי שבת וא"ל דלא היה לו לרוץ כיון שעדיין יש שהות הרבה דזה אינו דלכל דבר מצוה יש מצוה בהריצה כמבואר לעיל בסימן צ סעי' יב אבל יש לדחות דנהי דיש מצוה בהריצה לא פטרוהו מההיזק כי אם לפנות ערב שהזמן דחוק ואין לו פנאי לעיין ולשמור את עצמו בעת הריצה שלא יזיק והנה לפי זה גם דינא דהגהת אשר"י שם גם כן אינו מוכרח ונכון לומר שמטעם זה לא העתיקוהו לדינא בחושן משפט והעתיקו רק לשון הגמרא שם ע"ש".

כלומר אפשר לבאר את השמטת הרמב"ם בזה שהלכה כאיסי בן יהודה שאומר שמי שרץ בערב שבת והזיק פטור, והפטור הוא רק בבין השמשות, ואילו היה מצווה גם בבוקר היה פטור גם אז.

אלא שיש להעיר על דבריו (ראה בבירור הלכה לשבת שם) שהרמב"ם (הלי' חובל ומזיק פ"ו הלי' ט) מבאר שהפטור של איסי בן יהודה הוא מאחר ויש לו רשות לרוץ כדי שלא תכנס שבת, אך לא בגלל שיש מצווה להתכונן לשבת, ולפי זה אין סתירה בין רב חסדא לאיסי בן יהודה.

2. כאמור לעיל נחלקו הראשונים באופן הלימוד מן הפסוק והיה ביום השישי. האם למדו מהבאת המן (שיטת רש"י והטור) או מהמילה 'והיה' (שיטת הר"ן ושיבולי הלקט).

הפרי מגדים (סי' רנ משב"ז ס"ק א) מוציא מזה מחלוקת להלכה. שלשיטת רש"י יש לומר שכשם שהבאת המן נמשכה עד השעה השלישית ביום, כך ניתן לאחר גם את ההכנה עד אז וממילא יש להקדים קריאת שמע ותפילה להכנה לשבת. מאידך לשיטת שיבולי הלקט והר"ן יש לומר שיש להקדים את ההכנה לתפילה ולקריאת שמע.

בביאור הלכה (שם) כתב על זה "והנה אנחנו העתקנו במ"ב אחר ק"ש ותפלה דוקא כי העולם לא נהגו כוותיה דהפמ"ג [אך זה יש לדחות דאפשר שסומך כ"א על אנשי ביתו שהם מכינין תיכף כשקמים לצרכי שבת אבל כשאין לו מי שיכין עבורו אפשר דאה"נ דצריך להשכים קודם ק"ש ותפלה להוצאת שבת]. גם המעיין בספר סדר היום שהביאו המ"א בסוף סימן רנא יראה להדיא דעתו דדוקא אחר ק"ש ותפלה אם לא שלא ימצא לקנות אח"כ ואפילו בזה כתב שיראה לקרות

ק"ש מקודם ונראה בפשיטות דלטעמו אפילו לשיטתו דס"ל דהוא דאורייתא הלא ק"ש הוא תדיר ותדיר קודם ומיירי דבמעט זמן של הקריאה לא יאחר הקנייה.

והנה אף דנוכל ליישב סברת הפמ"ג דס"ל דלהתנחומא דיליף מוהיה אין והיה אלא מיד גילתה לנו התורה דהכא שאני מ"מ למעשה אין לסמוך ע"ז כלל דאפשר דאפילו להתנחומא שצותה אז התורה ההכנה מיד שהיה יום הששי אין שום ראייה לזמננו דהלא ידוע דשבת ניתן להם במרה קודם קבלת התורה ולא היה אז עדיין עליהם מצות ק"ש ולכן חל עליהם מצות הכנה ביום הששי תיכף כשקם ממטתו משא"כ אח"כ שנצטוו על ק"ש בזמן קימה והיא מצוה תדירה בכל יום היא קודם ומה דאמר רב חסדא ישכים להוצאת שבת ויליף מקרא דוהיה היינו דצריך להקדים כל מה שיוכל וע"כ אפילו אחר קבלת התורה שנצטוינו על מצות תדירות בכל יום והיא מצות ק"ש יורז את עצמו לזה תיכף אחר שיקיים ק"ש" ועיין שם בהמשך דבריו ראיות נוספות לדין זה.

3. בבני יששכר (מאמר השבת ב ט) כתב "ואגב באתי להודיעך מה שנראה לי לדינא מלישנא דרב חסדא אמרו לעולם ישכים אדם וכו', אומרו לעולם, היינו אפילו חל יום טוב בערב שבת, ונראה דדייק מן הכתוב והיה ביום הששי והכינו וכו', הנה תיבת והיה מיותר, דהוה ליה למימר וביום הששי וכו', ואמר והיה לשון שמחה להורות אפילו יארע זמן שמחה ביום הששי היינו יום טוב, אין זה דוחה מצות השכמה להוצאת שבת, כן נ"ל".

והראש"ל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל הביא בחזון עובדיה (שבת א עמ' א) את דבריו והוסיף שיש להכין את צרכי השבת בשמחה, שכן והיה לשון שמחה. כפי שלימדונו חז"ל במדרש (בראשית רבה פרשה מב) שוהיה הוא לשון שמחה ויהי הוא לשון צער.

4. בגמרא שבת (ק"ט א) למדנו על דרכם של האמוראים לכבד את השבת ולהתכונן לקראתה:

"רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת ואמר בואי כלה בואי כלה. רבה בר רב הונא איקלע לבי רבה בר רב נחמן קריבו ליה תלת סאוי טחיי אמר להו מי הוה ידעיתון דאתינא אמרו ליה מי עדיפת לן מינה. רבי אבא זבן בתליסר אסתירי פשיטי בישראל מתליסר טבחי ומשלים להו אצינורא דדשא ואמר להו אשור הייא אשור הייא. רבי אבהו הוה יתיב אתכתקא דשינא ומושיף נורא. רב ענן לביש גונדא דתנא דבי רבי ישמעאל בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו. רב ספרא מחרין רישא רבא מלח שיבוטא. רב הונא מדליק שרגי. רב פפא גדיל פתילתא. רב חסדא פרים סילקא. רבה ורב יוסף מצלחי ציבי. רבי זירא מצתת צתותי. רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק אמר אילו

מקלעין לי רבי אמי ורבי אסי מי לא מכתפנא קמייהו ואיכא דאמרי רבי אמי ורבי אסי מכתפי ועיילי מכתפי ונפקי אמרי אילו איקלע לך רבי יוחנן מי לא מכתפינן קמיה".

וכתב על זה רבינו חננאל "רבנן הני דעבדי צרכי שבת בנפשיהו... שקיום המצוה באדם עצמו טפי עדיף יתר מבשלוחו".

ועולה מדבריו שדרכם של חכמים נבעה מדין מצווה בו יותר מבשלוחו. והראשלי"צ הגר"ע יוסף זצ"ל (בחזו"ע שבת עמ' טז) הביא את דבריו המפורסמים של המחנה אפרים (על הרמב"ם ה' שלוחין סי' יא) שהעושה מעקה על ידי גוי בשכר, יכול לברך על עשיית המעקה, שיד פועל כיד בעל הבית ואין בזה דין שליחות. והביא הגר"ע שיש שרצו ללמוד מזה שמצווה שמשלמים עליה אין בה דין מצווה בו יותר מבשלוחו. והוסיף שרבים דחו דבר זה מהדין המפורש בו אנו אווזים הכנת צרכי שבת) שנפסק בשו"ע (סי' רנ סע' א) "ישכים בבוקר ביום ששי להכין צרכי שבת, ואפילו יש לו כמה עבדים לשמשו ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו, כי רב חסדא היה מחתך הירק דק דק, ורבה ורב יוסף היו מבקעין עצים, ור' זירא היה מדליק האש, ורב נחמן היה מתקן הבית ומכניס כלים הצריכים לשבת ומפנה כלי החול. ומהם ילמד כל אדם, ולא יאמר: לא אפגום כבודי, כי זה הוא כבודו שמכבד השבת". הרי שאפילו כשיש עבדים חייב האדם לעשות בעצמו.

וכתב הרמב"ם (ה' שבת פ"ל ה' ו) "אף על פי שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו, חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף על פי שאין דרכו בכך, וכל המרבה בדבר זה הרי זה משובח".

ובספר דברי ירמיהו (על הרמב"ם שם) כתב "העירו ז"ל למה במצוה הזאת הזהירו ואנשי מעשה הפליגו לעשות בעצמם ולא ע"י שלוחם אשר לא מצינו כיו"ב בשאר מצות פסח וסוכה ויו"ב ונראה כמ"ש לעיל בדעת רבינו לקבל השבת כמלך אשר ממנו יצא דבר דת ומשפט על עבדיו לעשות כרצונו לכן נעמוד כעבדים עיניהם ואזנים להם לשמוע אשר יצוה יום הזה לנו באות ברית אשר הוא בין ישראל לה' יתעלה ולכן במעשי עבדים נראה לפניו ולכבודו ועבדות הזה שררה תהיה על יצר לבבינו כאשר נשמור הוראות יום הקדוש הזה".

ומה שכתבנו זכות גדולה היא לאדם, למדתי מהמשך הגמרא בשבת (שם) שמיד אחרי תיאורי מעשי האמוראים בערב שבת, הביאה את המעשה הידוע מיוסף מוקיר שבת וד"ל.